

HALLENSIA

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN HALLE, BUIZINGEN EN LEMBEEK

JAARGANG 44 • NR 4 • OKTOBER-DECEMBER 2022

VOORWOORD

Beste lezer,

Voor u ligt het nieuwste nummer van ons tijdschrift. Weliswaar met enige vertraging en dit heeft natuurlijk alles te maken met de zoektocht naar een nieuwe lay-outer om ons redactieteam te versterken. Dit heeft tijd gevraagd omdat wij op de kwaliteit van het tijdschrift geen enkele concessie wensen te doen.

Zoals in het vorige nummer aangekondigd, geven we in het openingsartikel nadere toelichting over het project "Hals perkament" in het kader van het 100-jarig bestaan van onze Kring. De voorbije jaren is de Kring, ondermeer via een gerichte aankooppolitiek, er in geslaagd om niet minder dan 500 perkamenten akten over Halle, grotendeels uit de 16de en 17de eeuw, te verwerven. Alles over onze plannen hoe we deze historische schat willen valoriseren en hoe u hieraan kan bijdragen, kan u lezen in het artikel van Jurgen Vandebotermat. Wij hopen hiermee aan de viering van het 100-jarig bestaan van de Kring ook een bestendig karakter te geven.

Josy Marcelis beschrijft in zijn artikel het relaas van de vlucht van Alice Van Bossuyt in mei 1940. Een verhaal van alle tijden zoals er zovele bestaan maar door het gewapend conflict in Oekraïne jammer genoeg brandend actueel en allerminst ver van ons bed.

In zijn bijdrage beschrijft Laurent Cornil hoe Halle in de afgelopen decennia is uitgegroeid tot reuzenstad. In 2022 werd de Halse reuzenfamilie uitgebreid met de reuzen Mieke, Janneke en Polydoor.

In een uitgebreid werkstuk belicht Rudolf Verleyen de geschiedenis van de *Fanfare l'Union* van Buizingen. Deze belangrijke muzikale vereniging ontstond in 1878 onder de personeelsleden van de voormalige porseleinfabriek.

Het is altijd leuk wanneer artikels in Hallensia andere auteurs inspireren. Het artikel over Stroppen in het vorige nummer deed Vic Van Cutsem in de pen kruipen om uit te wijden over de Mortierorgels in Halle en omstreken.

Misschien hebt u zich al vaak de vraag gesteld hoe het Oudstrijdersplein aan zijn volkse benaming *Leeuwenplein* of *Place Lions* is gekomen. Luk Vandenbroucke beschrijft in zijn sappige vertelstijl hoe in 1873 vijf leeuwen, ontsnapt uit een cirkus, voor paniek zorgden in het anders zo rustige Halle.

In zijn studie over de Buizingse dorpspolitiek is Guy Lernout toe aan het vierde deel, dat de periode van 1921 tot 1937 behandelt.

Sinds kort schittert de Halse Sint-Rochuskerk opnieuw aan het Halse firmament. Ook de restauratie van het interieur komt intussen op kruissnelheid. Toelichting over deze innovatieve betonkerk, gebouwd tussen 1925 en 1928, krijgen we van Bart Pierreux, die aan de Sint-Rochuskerk zijn masterproef wijdde.

Als uitsmijter nog twee Hallerleitjes over Buizingen.

Het laatste woord, voortreffelijk geïllustreerd door Louis Clement, is aan Hervé Ravi die stilstaat bij het eeuwfeest van de Kring.

Tot slot, vergeet alvast niet de datum van 1 april 2023 in uw agenda te noteren. Dan worden alle leden van de Kring op het Halse stadhuis verwacht voor de officiële huldiging n.a.v. de 100ste verjaardag van onze vereniging.

Veel leesplezier.

Dirk Vandenplas
Hoofdredacteur

Het project *Hals perkament*

Jurgen Vandebotermat

Op 21 december 2022 blies de Kring 100 kaarsjes uit. Om aan die heuglijke gebeurtenis een blijvende meerwaarde te geven, zijn we van start gegaan met een grote reddingsactie, die we de naam *Hals perkament* gegeven hebben. Wat dat project precies inhoudt, waarom het belangrijk is en wat u er zelf kan toe bijdragen, leest u in het onderstaande artikel.

1. Brandbommen en vuurhaarden

Het Halse archiefbestand heeft danig weg van een gatenkaas, maar dan één met veel meer gaten dan kaas. Uit de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd (het z.g. *ancien régime* tot aan de Franse Revolutie) zijn van Halle veel

minder historische bronnen tot ons gekomen dan van de meeste andere steden. Dat is het gevolg van allerlei oorzaken: brand, oorlogshandelingen, onachtzaamheid en nonchalance, en zelfs diefstal. De eerste twee zijn de grootste boosdoeners. Telkens is het stadhuis het brandpunt van de ramp. Hier volgt een beknopte kroniek van groot en klein onheil.

Op 17 juli 1595 brandt het eerste stadhuis af, samen met nabijgelegen panden in de Klinkaert en de Sollenbeemd en op de Grote Markt. (1) Alle documenten die het stadsbestuur eeuwenlang 'veilig' opgeborgen heeft in zijn versterkte koffers (*les fermes de Hal*) worden onherroepelijk door de vlammen verteerd. Daarmee wordt vierhonderd jaar

Afb. 1. Een ensemble van 353 perkamenten akten uit Halle, in zijn originele laat 17de-eeuwse staat (foto: Jurgen Vandebotermat)

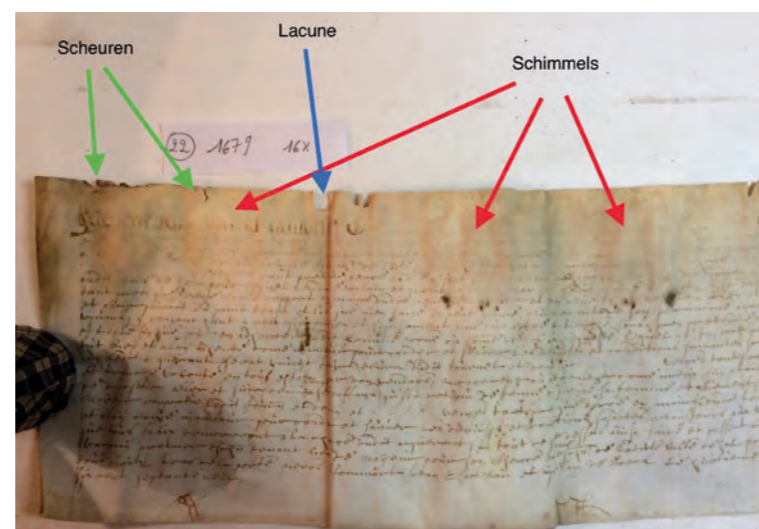

Afb. 2. Aan de buitenkant zijn de perkamenten rolletjes mettertijd behoorlijk vuil geworden, maar wanneer ze afgerold zijn, kan de binnenkant er nog verrassend fris uitzien (foto: Karin Coppieters-Joly).

Halse geschiedenis aan de vergetelheid prijsgegeven. Een eeuw later, op 5 juni 1691, wordt Halle ingenomen door troepen van Lodewijk XIV. De stadsvesting, met o.a. vier nieuwe bastions (in heropbouw), worden totaal vernield door hertog François Henri de Montmorency (1628-1695), beter gekend als de Maréchal de Luxembourg, die het bevel voert over het Franse leger in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697). Tussen de Brusselpoort en het kasteel gaapt een enorm gat in de verdedigingsmuur: de Bres. De stad wordt grotendeels in puin geschoten. Een deel van het nieuwe stadhuis (gebouwd tussen 1608 en 1616) stort in en Franse soldaten plunderen daarop het schepenarchief. Het magistraat beschrijft op 25 augustus de betreurd gebeurtenis in het *Livre des mémoires*, als herinnering voor het nageslacht:

[...] après la prise de cette ville par les François, la chambre eschevinale de ce lieu at étez violez par les soldats de l'armée de France et toutes les armoires et coffres ont étez forcez et tous les papiers dispersez et une grande quantité d'iceulx étez emportez à la ditte armée, campée au pied de cette ville, même que le livre des orphènes a étez reprins hors des mains d'un soldat par Guillaume van den Berghe, bourgeois [...] en outre ont en après étez trouvez dans la halle-au-bled plusieurs écrits, etc., etc. (2) Nog een eeuw later, in 1798, ontvreemden z.g. brigands – gewapende Boerenkrijgers die de

bevolkingsregisters wilden vernietigen om het opsporen van dienstweigeraars te bemoeilijken – het grootste deel van de stadsarchieven, verbranden ze op de Grote Markt en steken vervolgens het stadhuis in brand. De brand kan gelukkig snel geblust worden, maar de rechter zijgevel stort toch in en het duurt tot 1811 alvorens de schade o.l.v. architect Wéry hersteld raakt. (3) Voorts speelt onverschilligheid een rol: wat niet langer relevant is voor de werking van het bestuur hoeft ook niet bewaard te worden en verdwijnt als rook door de schoorsteen. In de 19de en 20ste eeuw speelt laksheid van het bestuur een grote rol: tig personen kunnen vrijelijk allerlei documenten 'ter bestudering' mee naar huis nemen zonder noemenswaardige controle op teruggave. Voeg daarbij tenslotte nog regelrechte diefstal door bevoegden en onbevoegden. Bronnen die in 1874 door Everaert en Bouchery aangehaald worden in hun *Geschiedenis der stad Halle*, of door Van den Weghe in zijn Hallensia-reeks uit 1933-1939, en die bij schrijven nog op het stadhuis geraadpleegd kunnen worden, zijn anno 2023 spoorloos verdwenen: het *Livre des mémoires* met gedenkwaardige gebeurtenissen uit de 17de eeuw (waaruit hierboven geciteerd werd), het *Livre des saisies*, dat oplijstte welke onroerende goederen het magistraat verbeurd had verklaard (o.m. woningen van protestanten tijdens de godsdiensttroebelen in de 16de eeuw), het *Vondelingenboek* dat de dappere Van den Berghe uit handen van een Franse soldaat rukte... Ze zijn nooit in het Rijksarchief van Leuven beland en evenmin

Afb. 3. Scheuren, lacunes en schimmels ontsieren deze akte (foto: Karin Coppieters-Joly).

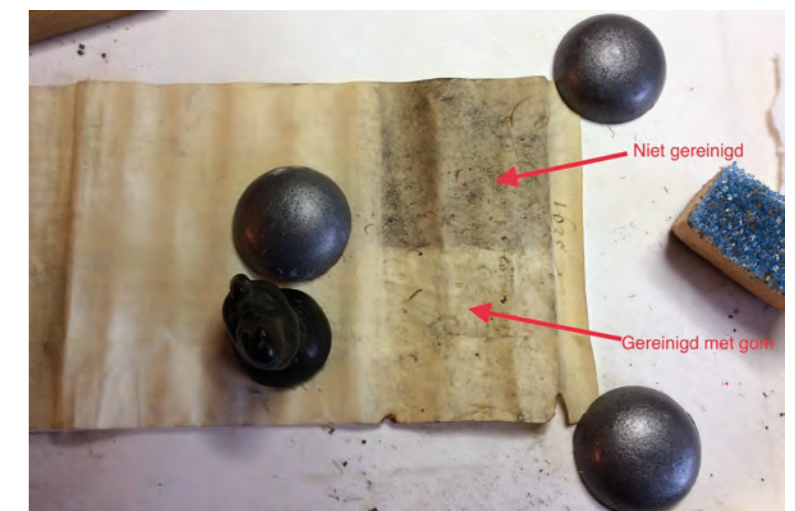
Afb. 4. Het perkamenten rolletje wordt behoedzaam opengerold (foto: Karin Coppieters-Joly).

nog in den AST terug te vinden.

Dat alles is op zich al bijzonder dramatisch. Maar het wordt nog veel erger wanneer de belangrijkste bewaarplaats van Halse archieven buiten Halle, het Rijksarchief in Mons, op 14 mei 1940 getroffen wordt door brandbommen van de Duitse luchtmacht die voor het station bedoeld zijn. Twee derde van het archief, dat één van de rijkste in de Lage Landen is wat middeleeuwen en vroegmoderne tijd betreft, verdwijnt in de vlammen. En, om het helemaal rampzalig te maken: het zijn vooral de collecties m.b.t. het oude graafschap Henegouwen en zijn instellingen, die daarbij nagenoeg integraal vernietigd worden. (4) Quasi alle bestuurlijke en juridische stukken (zoals die m.b.t. criminele processen van vermeende heksen en misdadigers van allerlei slag) die Halle gedurende eeuwen naar Mons gestuurd heeft, gaan onherroepelijk verloren. Een schat aan documenten vol waardevolle geschiedkundige, genealogische, gerechtelijke en sociologische informatie, alsook de geschreven inventarissen ervan, valt aan de vuurzee ten prooi, waarmee in enkele uren tijd dertienhonderd jaar (vanaf 660) Henegouwse en vijfhonderd jaar (vanaf ca. 1300 tot 1795, wanneer het Dijledepartement opgericht wordt) Halse geschiedenis finaal uitgewist worden.

2. Het project *Hals perkament*

Als gevolg daarvan is elk oud document dat op Halle betrekking heeft waardevol, ook al is het van particuliere aard, omdat het bijna zeker informatie bevat die nergens anders nog terug te vinden is. Dat besef heeft de KGOKH zeer alert gemaakt om dergelijke documenten, waar ze onder onze aandacht kwamen, niet voor het nageslacht verloren te laten gaan. Zo zijn we er de laatste decennia in geslaagd liefst 500 perkamenten akten uit Halle bijeen te brengen, waarvan ca. één derde uit de 16de eeuw en de overige twee derden uit de 17de eeuw dateren. Uiteraard heeft verzamelen op zich weinig nut. De Kring is geen archiefinstelling. De bedoeling is deze collectie op allerlei manieren te valoriseren, zodat ze er op termijn kan toe bijdragen dat we vervelende hiaten in onze kennis van de Halse geschiedenis tussen 1500 en 1700 kunnen invullen. Vandaar het project *Hals perkament*, waarmee we de burger ook nauwer bij het Halse erfgoed willen betrekken, opdat een groeiende belangstelling voor de werking van zowel de KGOKH als den AST de erfgoedgemeenschap in onze stad zou versterken. Het project telt zeven fases, die elkaar in een logisch-noodzakelijke volgorde opvolgen, maar elkaar ook voor een groot stuk overlappen.

Afb. 5. Op de ommezijde van de akte, op de rand van een van de korte kanten, werd meestal een beknopte samenvatting geschreven, het regest genaamd, die aan de buitenkant zichtbaar bleef nadat het document opgerold was. Zo kon men de inhoud van het stuk achterhalen zonder het touwtje te hoeven losmaken en het perkament af te rollen. Dit gedeelte werd extra vuil en moet dus altijd gereinigd worden (foto: Karin Coppieters-Joly).

2. 1. Verwerving

Soms konden we de perkamenten akten verwerven door schenking, soms door aankoop. Onze laatste aankoop van een opmerkelijk ensemble van 353 stuks (afb. 1) in het voorjaar van 2022 heeft uiteindelijk de bodem van onze (bescheiden) spaarpot blootgelegd omdat we het moesten opnemen tegen een beleggerscollectief dat de akten in pakketjes van twee en drie via het Internet

Afb. 6. De grove gomkorrels worden na de droogreiniging met een zachte borstel afgeveegd (foto: Karin Coppieters-Joly).

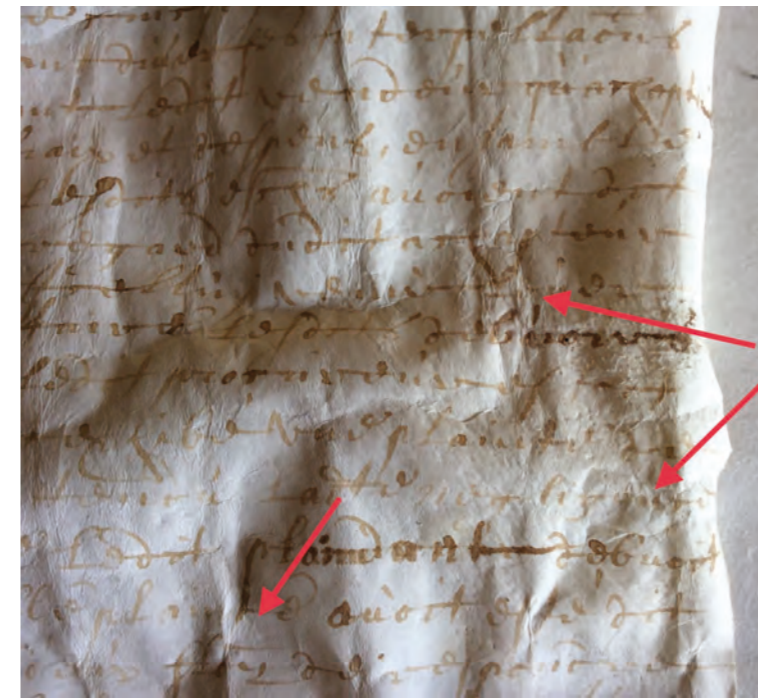
wilde verkopen. Het bestuur van de Kring heeft toen terecht geoordeeld dat we dat niet konden laten gebeuren omdat een dergelijk uniek archiefgeheel, dat nog in zijn oorspronkelijke toestand verkeerde en sinds de 17de eeuw ogenschijnlijk onaangeroerd gebleven was, in zijn totaliteit bewaard en bestudeerd moest worden en dat we het daarom kost wat kost voor Halle moesten redden. Op één enkele uitzondering na bestaat de collectie van 500 stuks dus niet uit losse bescheiden zonder onderling verband, maar uit zes kleinere of grotere ensembles waarvan de akten telkens een zelfde oorsprong delen. Die samenhangen binnen ensembles en eventuele onderlinge verbanden tussen specifieke documenten (die met touwtjes in eigentijds behangpapier bijeengebonden zitten) zullen doorheen het project gerespecteerd en vastgelegd worden, o.m. met inventarisnummers (en identieke bestandsnamen voor de overeenkomstige gedigi-

taliseerde bestanden) waaruit hun gedeelde herkomst blijkt. Dat is nodig omdat het kan helpen de context waarin de akten tot stand kwamen en hun originele functie te achterhalen.

Deze fase blijft gedurende het hele project, en ook nadien nog, doorlopen omdat het veiligstellen van historische documenten uit Halle een permanente opdracht van onze vereniging is. Het is tevens onze verwachting dat het project de burger zal motiveren om verdwenen archief – waaronder ook stads- en parochiearchief – terug te bezorgen. We kunnen u nu reeds verklappen dat onze oproep via de ledenbrief en het stadsmagazine er inmiddels toe geleid heeft dat al enkele belangrijke documenten aan de Kring overhandigd werden. We zullen ze voorstellen aan pers en publiek tijdens de officiële viering van ons 100-jarige bestaan op 1 april 2023 (noteer de datum alvast in uw agenda), wanneer we de stukken aan hun rechtmatige eigenaars zullen overdragen. Maar we zijn er ook van overtuigd dat dit nog maar het topje van de ijsberg is. Daarom nogmaals: bezit u een (of meer) perkamenten (of zelfs papieren) rolletje(s), boekje(s), oorkonde(n) ... of (een) lijvige foliant(en) waarvan u de handgeschreven tekst nauwelijks of niet kan lezen en dat/die u enkel als curiosum bijhoudt, bel ons: Jurgen (0491 59 18 85 - Halle), Dirk (0474 17 99 58 - Lembeek) of Guy (02 356 00 68 - Buizingen). Tenslotte willen we erop wijzen

Afb. 7. Hardnekkige vlekken kunnen lichter gemaakt worden d.m.v. een wattenstaafje met triammonium-citraat (foto: Karin Coppieters-Joly).

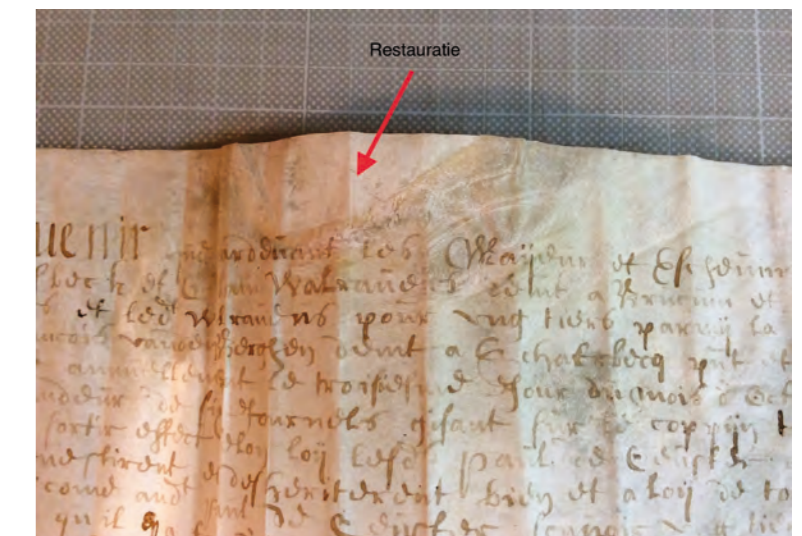
Afb. 8. Plooien, vouwen en kreuken zijn resp. moeilijk, nauwelijks, zo goed als nooit uit een vel perkament te krijgen, maar kunnen wel minder zichtbaar gemaakt worden. Deze akte zit vol kreuken en kreukels (foto: Karin Coppieters-Joly).

dat stukken die niet van particuliere, maar van publieke aard zijn (zoals documenten die uit een klooster komen of die tot stand kwamen als gevolg van de werking van een overheid) bij wet in het rijks- of stadsarchief thuishoren, dat het bezit ervan in particuliere handen verboden en strafbaar is en dat ze financieel waardeloos zijn omdat ze bij verkoop aangeslagen worden. De Kring wenst ook voor zulke 'aangebrande' stukken als discreet en betrouwbaar doorgeefluik te fungeren, dat enerzijds de anonimiteit van de schenker garandeert, maar er anderzijds wel voor zorgt dat het stuk terug in publiek bezit komt.

2. 2. Restauratie en conservatie (5)

Deze fase is van cruciaal belang en zal verscheidene jaren in beslag nemen omdat de behandeling van de perkamenten van de restauratrice specialistische ingrepen vereist die grote deskundigheid, opperste concentratie, engelengeduld en zeeën van tijd vergen. Hoeveel exemplaren jaarlijks kunnen behandeld worden is moeilijk in te schatten. Veel hangt af van de grootte van de perkamenten en van hun toestand. Die varieert

danig, maar in de meerderheid van de gevallen moeten we – helaas – van sterk vervuuld spreken omdat ze gedurende eeuwen in lamentabele omstandigheden (zoals stoffige zolders) 'bewaard' werden. Occasioneel hebben ze zelfs van schimmels te lijden. De meeste perkamenten verkeren nu nog in opgerolde staat en zijn dichtgebonden met fijne touwtjes uit vlas of hennep (afb. 1). Daardoor is vooral de buitenkant (de haarkant van het perkamenten vel) behoorlijk vies geworden, maar is de binnenkant (de vleeskant), waarop de tekst geschreven werd, gelukkig van het meeste vuil gespaard gebleven (afb. 2). Perkament is een drager die zeer goed bestand is tegen veroudering en die, wanneer bewaard in optimale omstandigheden (zoals een vochtigheidsgraad van 50%), moeiteloos duizenden jaren meekan. Maar het is tevens een natuurlijk en 'levend' materiaal en daarom zeer gevoelig voor veranderingen in luchtvochtigheid. Een te vochtige atmosfeer veroorzaakt uitzetting en schimmels (afb. 3), die het perkament en de ijzerhoudende inkt sterk kunnen aantasten en de tekst zelfs onleesbaar maken. Een te droge atmosfeer veroorzaakt inkrimping en plooien, waardoor stof tot diep in de poriën van het materiaal kan doordringen, zeker omdat men voor akten niet het fijnste perkament (velijn) koos, maar ruwere huiden van schapen en geiten. Perkament was duur en daarom gebruikte men ook vaak minderwaardige vellen, waarvan de gaten en scheuren vóór gebruik stevig dichtgenaaid werden.

Afb. 9. Waar er stukjes perkament ontbreken, worden die lacunes met Japans papier opgevuld (foto: Karin Coppieters-Joly).

Karton 100%katoen. Plaatsen van Polyester bandjes om de perkamenten vast te hechten

Afb. 10. D.m.v. polyesterbandjes worden de gerestaureerde akten op stevige kartonnen dragers bevestigd (foto: Karin Coppiters-Joly).

Een eerste stap in het restauratie- en conservatieproces is het openen van de perkamenten (afb. 4) opdat ze zouden kunnen gelezen en gedigitaliseerd worden. Nog voor het openrollen worden ze gedurende enkele minuten in een vochtige atmosfeer geplaatst. Vervolgens kan er zeer voorzichtig een stukje afgerold worden, en zo, stukje bij beetje, wordt de procedure van bevochtigen en afrollen herhaald tot het perkament helemaal opengerold is. Een volgende stap is die van de droogreiniging (afb. 5), die, naargelang de aard van de vervuiling, gebeurt met een geitenharen penseel, vinylgom of een wishabspoons (zachte latexspons). Voor de sterk vervuilde achterzijde van het vel moet soms poedergom met grove korrels gebruikt worden. Die wordt nadien verwijderd met een zachte borstel (afb. 6). Om hardnekkig vuil of vlekken te verlichten, kan uitzonderlijk een wattenstaafje met triammoniumcitraat gebruikt worden (afb. 7), maar enkel als laatste redmiddel want perkament mag niet nodeloos nat gemaakt worden. Als blijkt dat er schimmels op het perkament zitten, wordt het gedurende één week opgesloten onder een speciale atmosfeer met een schimmeldodend produkt. Om het vervolgens vlak te kunnen maken, moet het vooraf, gedurende 10 tot 20 minuten (afhankelijk van de grootte), heel lichtjes en langzaam aan beide kanten in gelijke mate en uniform bevochtigd worden met behulp van een gore-tex membraan. Daarna wordt het vochtige perkament

gedurende minstens zes dagen gedroogd onder polyester-non woven materiaal, absorberende stof en een plank met gewichten erop. Tweemaal daags wordt de absorberende stof verwisseld, zodat het drogen optimaal verloopt. Niet alle plooiën en vouwen verdwijnen hierdoor, maar ze worden alleszins minder zichtbaar. Wanneer een perkament veel diepe vouwen, kreuken (afb. 8) en scheuren vertoont, wordt het met kleine magneten op een geperforeerde stalen plaat bevestigd en zo gedroogd. Vervolgens worden lacunes opgevuld met japans papier van 18 of 32g/m² en zelfgemaakte zetmeellijm of soms steurlijm, die sterk klevend maar toch elastisch zijn (afb. 9). Scheuren worden verstevigd met goudblad en steurlijm. Tenslotte wordt elk gerestaureerd stuk op een stevig karton van museumkwaliteit (100% katoen) bevestigd d.m.v. doorzichtige en inerte polyesterbandjes (afb. 10). Zo zijn de akten eindelijk veilig leesbaar en kunnen ze zonder risico op schade gedigitaliseerd worden. Om ze klaar te maken voor transport worden ze opeengestapeld met tussen elk karton een blad zuurvrij papier zodat ze tegen schuren beschermd zijn. Het ganse pakket wordt ingepakt in blauw, zuurvrij papier en met katoenen lintjes dichtgebonden om het van stof te vrijwaren.

Hoewel onze restauratrice, Karin Coppiters-Joly, haar herculesopdracht beschouwt als een vorm van actieve erfgoedbescherming en daarom genoeg neemt met een bescheiden vrijwilligersvergoeding (i.p.v. haar talloze werkuren in rekening te brengen), waarvoor de Kring haar zeer dankbaar is, zorgt de enorme omvang van deze restauratiefase, alsook de prijs van de diverse benodigde materialen, er toch voor dat hieraan jaarlijks een substantiële (maar gelukkig geen onoverkomelijke) kost verbonden is.

2.3. Digitalisering

Deze fase voeren we in eigen huis uit, maar hiervoor diende wel een semiprofessionele A3-scanner aangekocht te worden. Scanspecialist van dienst is Dirk Vandenplas. Hij scant in op 300 dpi en slaat de kleurenafbeeldingen onbewerkt en in tiff-formaat (dat ongevoelig is voor degradatie) op een externe harde schijf op. Een eerste ensemble is inmiddels ingescand. Deze hoge-resolutiescans zullen

Afb. 11. Ongerestaureerde akte uit 28 april 1567 op perkament van mindere kwaliteit (het gat rechtsonder zat origineel al in het dierenvel) en met typisch 16de-eeuws schrift, dat aanvankelijk nagenoeg onleesbaar lijkt, maar mettertijd heel vertrouwd wordt (scan: Dirk Vandenplas).

gebruikt worden voor onderzoek en transcriptie. Versies in een lagere resolutie (kwaliteit Rijksarchief, dus prima 'leesbaar') zullen ter beschikking gesteld worden aan het grote publiek via een online databank (zie verder onder punt 5). Gedigitaliseerde stukken zullen op termijn en per ensemble in bewaring gegeven worden aan den AST, waar ze in veilige en klimaatgecontroleerde omstandigheden kunnen opgeslagen worden. Consultatie van de originele stukken zal enkel in uitzonderlijke gevallen en na een gemotiveerde aanvraag toegestaan worden. Belangstellenden kunnen de scans immers permanent online bekijken.

2.4. Transcriptie

Na digitalisering beschikken we over afbeeldingen, maar nog niet over klare tekst. Die uitschrijven wordt veruit de lastigste fase in het ganse project en zal wellicht ook het meeste tijd in beslag nemen. De redenen zijn legio. Het 'oud schrift' uit de 16de en 17de

eeuw stelt ons voor een ernstige paleografische uitdaging. Bovendien is de tekst (een Middelnederlandse uitzondering niet te na gesproken) in een laat Middelfrans met Picardische kleuring opgesteld, waardoor spontane herkenning van lastige woorden vrijwel uitgesloten is (wat dan weer tot voordeel heeft dat er nauwkeuriger getranscribeerd wordt). Er bestaan wel gespecialiseerde historische woordenboeken, maar geen verklarende referentiewerken m.b.t. de in de stukken gebruikte terminologie.

De voorziene werkwijze is deze. Initieel transcriberen we, zo zorgvuldig mogelijk, enkele tientallen documenten, de meest leesbare. Die worden vervolgens ingevoerd in *Transkribus*, een online platform voor automatische tekstherkenning, afbeeldingsanalyse en structuurherkenning van historische documenten. Dat platform werd door de universiteit van Innsbruck ontwikkeld in het kader van twee projecten van de Europese Unie: *tranScriptorium* en *READ*. *Transkribus* is een z.g. expertprogramma op

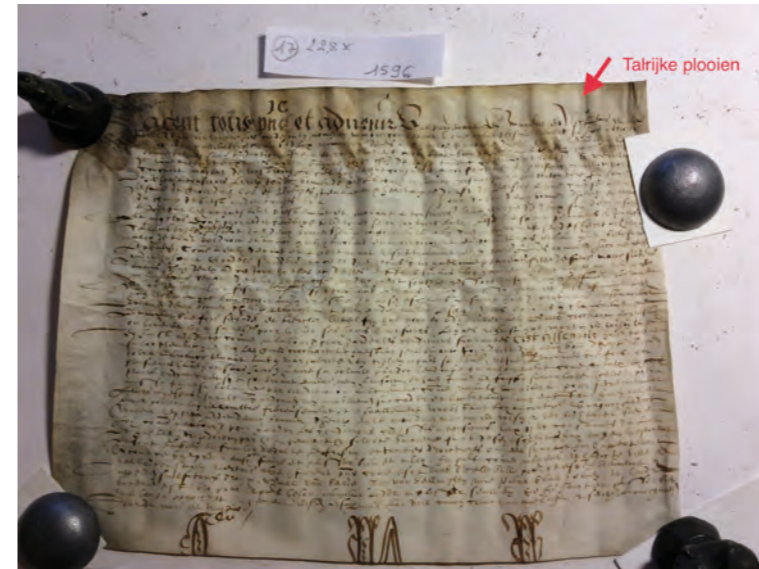
basis van artificiële intelligentie, dat permanent verbeterd wordt door de bijdragen van de gebruikers ervan. Met behulp van vooraf getranscribeerde teksten is het mogelijk om dit programma op te leren tot een paleografisch werkpaard dat zeer geschikt is om voorlopige transcripties van onze akten te genereren. Daartoe dien je het programma te tonen welk reepje afbeelding van een scan overeenkomt met welke regel klare tekst. Zo lepel je het één na één de getranscribeerde teksten op. Daarmee 'voedt' Transkribus zijn algoritmes en wordt het steeds beter in het herkennen van soortgelijke teksten (zelfde plaats van vervaardiging, zelfde tijdperiode, gelijkaardige schrijfstijl of identieke hand). Na zorgvuldige controle en verbetering ervan kan je Transkribus zijn eigen oplossingen terugvoeden, waardoor zijn herkenningpercentage nog verder stijgt. Maar 99 procent accuratesse betekent nog altijd tientallen tot honderden fouten per akte. De correcte herkenning van de klare tekst is alleszins sterk afhankelijk van de kwaliteit van de transcripties waarmee je het programma traint. Je kan vrijelijk gebruik maken van een gratis versie, maar om het te kunnen trainen moet wel een betalend abonnement genomen worden. Dus ook aan deze fase zijn onvermijdelijk kosten verbonden. Enkele kleine experimenten met het platform hebben wel al een opvallend inzicht opgeleverd. Hoewel de teksten in het 'Frans' opgesteld werden, is de schriftuur ervan toch duidelijk 'Nederlands'. Wanneer je scans op het platform oplaadt en als brontaal 'Frans' aangeeft, slaagt Transkribus er niet in een transcriptie met herkenbare woorden af te leveren. Wanneer je 'Nederlands' aanduidt, krijg je daarentegen wel een enigszins leesbare Franse tekst.

Om de duur van deze fase zo veel mogelijk in te korten, willen we er graag een *citizens science project* van maken (naar het voorbeeld van de schepenbankregisters in het stadsarchief van Leuven of het PARDONS-project van het Rijksarchief), waarvoor we beroep doen op een aantal enthousiaste burgerwetenschappers, uit Halle of daarbuiten. Iedereen is welkom, ook mensen zonder enige paleografische voorkennis of ervaring. Oud schrift leren is opnieuw leren lezen, dus oefening baart kunst. Maar waar we in het eerste leerjaar van de lagere school konden terugvallen op netjes

gedrukte boeken en een leerkracht die het schoonschrift beheerste, moeten we nu alles weer aanleren op basis van snel en slordig geschreven teksten, die in steeds weer andere handschriften en in een vreemde taal opgesteld zijn, zonder dat er een leerkracht naast onze bank staat om ons ogenblikkelijk te verbeteren. Bovendien is de 16de eeuw duidelijk een overgangstijd waarin het schrift (afb. 11) een hele ontwikkeling doormaakt, waarin één klank op verschillende manieren kan geschreven worden (al naargelang de positie in het woord) en lettertekens voor verschillende klanken kunnen staan. Koppige volharding, stugge vastberadenheid, tomeloze inzet en veel enthousiasme zijn de kwaliteiten die je nodig hebt om resultaat te boeken. Maar de vele eureka-momenten wanneer je eindelijk herkent wat je al dagen was ontgaan, de enorme voldoening die je overvalt wanneer je transcriptie eindelijk afgewerkt is (ook al is ze niet helemaal perfect) en de trots die je voelt als je de vrucht van je noeste arbeid naar de werkgroep stuurt, compenseren ruimschoots de ontelbare momenten van frustratie. Bovendien word je niet aan je lot overgelaten. Je wordt uitgenodigd voor een beknopte initiatie tot de paleografie, je krijgt hulpmiddelen aangereikt, zoals overzichten van lettertekens (en hun ligaturen) en modeltranscripties, je kan deelnemen aan samenkomsten van de werkgroep waarop we gezamenlijk een akte uitschrijven, en via een online chatplatform kan je hulp vragen bij lastig te lezen passages. Vanaf april 2023 kunnen we hiermee van start gaan. Mocht je je door deze oproep aangesproken voelen, stuur dan gerust een vrijblijvende email naar perkament@hallensia.be met je coördinaten, een kort woordje over jezelf en wat jou aantrekt. Liefhebbers van Zweedse puzzels en woordraadsels zullen aan deze paleografische uitdagingen alleszins hun hartje kunnen ophalen. En het leuke is dat je zelf mag kiezen welke documenten je wenst te transcriberen. Ondergetekende zal zijn best doen dit alles in goede banen te leiden.

2. 5. Ontsluiting

Voor deze fase slaan de KGOKH en den AST de handen in elkaar. De digitale bestanden – de scans van de originele perkamenten, de metadata (de inventarisnummers en de

Afb. 12. Typisch voor een chirograaf zijn de doormidden gesneden letters onderaan – wellicht de initialen van de meier en twee schepenen (foto: Karin Coppieters-Joly).

technische beschrijvingen van de stukken), de transcripties (wanneer die beschikbaar komen) – kunnen wellicht opgeladen worden op de Halse archiefbank (6), die al goed gekend is als digitale leeszaal van het stadsarchief. Hier zouden alle belangstellenden (curieuzeneuzen, heemkundigen, studenten, doctorandi...) de bestanden vrijelijk kunnen consulteren en gebruiken voor eigen onderzoek. Niet alleen is de archiefbank laagdrempelig voor consultatie, ze maakt het ook mogelijk van thuis uit metadata toe te voegen of te corrigeren. De kwaliteit van de automatisch gegenereerde lage-resolutiescans is bovendien goed. Hiermee zou Halle het voorbeeld volgen van het stadsarchief van Brugge, dat al bronnen uit het ancien régime via Archiefbank Brugge (7) ter beschikking stelt. De mogelijkheden en beperkingen van dit platform worden momenteel uitgetest. Aan deze fase is een beperkte kost verbonden die den AST in zijn begroting kan opnemen.

2. 6. Studie en interpretatie

Eerst komt transcriberen, d.w.z. lezen wat er staat. Dan komt verstaan: van oud Picardisch Frans naar modern Frans of Nederlands. Tenslotte, als het meezit, komt begrijpen: wat betekent wat hier geschreven staat precies? In deze onderzoeksfase willen we uitzoeken welke soorten bescheiden we in handen

hebben, hoe ze tot stand kwamen en met welke doeleinden. Op het eerste zicht behelst de meerderheid van de documenten z.g. *schepenbrieven* m.b.t. de diverse cijnsgronden en leenheerlijkheden van Halle, d.w.z. transacties i.v.m. onroerende goederen die tussen ca. 1500 en ca. 1700 door particulieren afgesloten werden bij Halse schepenbanken en laathoven (het toenmalige notariaat). Ze zijn meestal van het type chirograaf en dus ongezegeld (afb. 12). Volgens het *Algemeen Letterkundig Lexicon* (8) staat deze term uit de archivaliek voor:

Een gedeelte van een blad perkament of papier waarop twee of meer akten betreffende dezelfde rechtshandeling waren geschreven. In de tussenruimte tussen de akten werden enkele letters of cijfers of ook wel het woord 'chirograaf' geschreven. Vervolgens werden de akten via een zigzaglijn door deze letters of cijfers heen doorgesneden. Door de stukken weer aaneen te passen kon men de echtheid van deze niet bezegelde akten vaststellen.

Het is in deze fase dat we de eigenlijke, historische waarde van de perkamenten kunnen bepalen aan de hand van de informatie die ze bevatten. Hun belang ligt o.i. op twee terreinen. Het eerste is dat van de genealogie of familiekunde. In deze documenten vinden we alles tesamen vele honderden namen terug van families die ooit in Halle leefden en onderling met elkaar zaken deden. Sommige namen (zoals Schauwharink – een intussen verdwenen vissoort die van Schau(w)-vlieg(h)en leefde) zijn sinds lang uitgestorven, andere (zoals Souffye) worden nog altijd gedragen door inwoners van onze stad. Afgezien van een onleesbaar deeltje uit de jaren 1562-1569 beginnen de 'primitieve' (want allesbehalve volledige) parochieregisters in Halle vanaf 1595. Hier zullen onze perkamenten ongetwijfeld bijkomende informatie kunnen verstrekken over personen die in de parochieregisters nauwelijks meer dan een naam zijn. Maar de akten die nog uit de eerste helft van de 16de eeuw dateren kunnen voor sommige namen de familiegeschiedenis zelfs met een volle eeuw verlengen. Ze beslaan immers een periode die in Halle vrijwel door geen andere documenten gedekt wordt! De winst voor genealogen lijkt dan ook vanzelfsprekend.

Het tweede terrein waarop kennis te vergaren

valt, betreft de indeling van het oude domein Halle in diverse soorten cijnsgronden of 'landen' (het gisten-, karweien- en bedeland, het meierslaatland, het hofjonkerland, het roepersland, het vorsterland, het smedeland, het borggravenland, de oude heide...), heerlijkheden of seigneurieën, en wijken (Essenbeek, Rodenem, Nederhem, Woudenbroek, Helbeek, Scheisingen, Vlieringen, Breedhout...) met bijhorende herenhoeves, waarvoor telkens andere schepenbanken en laathoven bevoegd waren, en de ontwikkeling daarvan. De 16de eeuw is in Europa een tijd van overgang van 'middeleeuws' naar 'modern', waarin vormen van landgebruik die sinds de Merovingische tijd in voege waren op de schop gaan en het uitzicht van het platteland drastisch wijzigt. Het is interessant na te gaan of we voor die veranderingen ook aanwijzingen in Halse akten kunnen terugvinden. Tevens hopen we dat onze perkamenten meer informatie kunnen verstrekken over (de precieze ligging van) bepaalde heerlijkheden (die soms niet meer dan een paar huizen en enkele gronden beslaan), waarvan we nu nauwelijks meer weten dan hun naam. Hoe dan ook, door hun notariële karakter zijn deze documenten neutrale (ongekleurde en onbevoorrechte) en dus betrouwbare getuigen van een tijd waaruit (zeker wat de 16de eeuw betreft) we veel minder bronnen hebben dan we zouden wensen. Ze vormen sowieso een nuttige aanvulling op de nog bestaande schepenboeken en baljuwrekeningen uit die tijd.

2. 7. Publicatie

Uiteindelijk is het de bedoeling dat de transcripties en de inzichten die we eruit verkregen hebben hun neerslag vinden in publicaties die over deelaspecten kunnen handelen of die een synthese kunnen bieden. Dat kan gebeuren in de vorm van artikels in *Hallensia* of van een *Verhandeling*, maar we hopen ook dat studenten en vorsers onze getranscribeerde akten gebruiken als kant en klaar onderzoeksmateriaal voor een bachelor- of masterproef, voor een doctoraat of voor een postdoctorale publicatie. We kunnen ons geen betere manier indenken waarop onze perkamenten gevaloriseerd zouden kunnen worden.

3. Crowdfunding

Aan fase 1 waren zulke zware kosten verbonden dat ze de financiële draagkracht van onze vereniging danig op de proef gesteld hebben. Ook aan fase 2 tot 4, mogelijk zelfs aan 5 indien de archiefbank toch niet het meest geschikte online platform zou blijken, waren en blijven aanzienlijke kosten verbonden. Omdat het project Hals perkament een dusdanig beslag legt op onze fondsen en we onze toekomstige werking niet willen hypotheceren, hebben we besloten tot een crowdfundingactie, die ons moet toestaan de gemaakte aankoopkosten te recupereren en bijkomende middelen voor de volgende fases te verwerven. Alles bij elkaar zouden we minstens 25.000 EUR bij het Halse publiek willen ophalen via de formule van peter- en meterschap (naar analogie van de 'verkoop' van genummerde kasseistenen op de Grote Markt). We hopen 500 meters en peters warm te kunnen maken om een perkamenten akte te 'adopteren'. Ze doen dan een eenmalige gift van 50 EUR en met dat bedrag wordt hun akte gerestaureerd. Na digitalisering ervan ontvangen ze een scan van het document die ze desgewenst kunnen afdrukken of waarmee ze kunstzinnig aan de slag mogen gaan. Wanneer de akte in klare tekst uitgeschreven wordt, ontvangen ze ook de transcriptie ervan. Uiteraard rekenen we erop dat een aanzienlijk deel van onze leden zich door deze actie aangesproken zal voelen. Tegelijk hopen we dat dat niet ten koste zal gaan van het aantal steunende en beschermende lidmaatschappen. Als 1 op elke 80 Hallenaars peter of meter wordt, slagen we in onze opzet. Ongetwijfeld staat u, beste lezer, 1691 indachtig, alweer te popelen van ongeduld om voor ons in de bres te springen, maar we vragen u nog even te wachten tot beslist is met welk crowdfundingplatform we zullen werken. Zodra we officieel met de actie van start kunnen gaan, zal u alle nodige details vernemen via onze eigen kanalen en in de Halse pers.

Wordt vervolgd...

Annotaties

- (1) VAN DEN WEGHE Médard-Jules, "Brandrampen te Halle", in *Hallensia: notitiën, studiën, aantekeningen, bewijsstukken over de stad Halle*, jg. 1 (1933), p. 12
- (2) EVERAERT Leopold en BOUCHERY Jan, *Histoire de la ville de Hal d'après les documents originaux*, Leuven, 1879, 2de verm. ed., p. 278-279
- (3) FRANSSSENS Marcel, *Bouwwgeschiedenis van het Historisch Stadhuys van Halle*, Reeks: *Verhandelingen Nieuwe Reeks*, nr. 36, Halle, 2012, p. 14-15

(4) Voor een overzicht van de belangrijkste collecties die verloren gaan: VERRIEST Léo, "La perte des archives du Hainaut et de Tournai", in *Revue belge de philologie et d'histoire*, jg. 21 (1942), p. 186-193.

(5) Met dank aan Karin Coppieters-Joly, de restauratrice aan wier deskundige handen wij onze akten toevertrouwd hebben, voor haar technisch rapport waarop wij de onderstaande uitleg baseerden.

(6) Zie: <https://www.archiefbankhalle.be/>

(7) Zie: <https://www.archiefbankbrugge.be/>

(8) Te raadplegen op: <https://www.dbnl.org/>

